

DOI: 10.31376/2411-5177-2019-7-211-218

УДК 94:908(477.52):811.161.2(093) "190"

Петренко Н. М.

ДО ПИТАННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ НАРОДНИХ ШКІЛ У КОНОТОПСЬКОМУ ПОВІТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті наведено тексти документів з фонду Державного архіву Сумської області, що стосується українського питання початку ХХ ст. Авторка проводить аналіз документу, розглядає події, що передували його написанню. Також у статті подано характеристику осіб, що фігурують у справі.

Ключові слова: українське питання, малоросійська мова, народні школи, Чернігівська губернія, Конотопський повіт

Українське питання довгий час є предметом дискусій та досліджень як істориків сучасності, так і минулого. Протягом декількох століть українська мова заборонялася до використання у житті народу. Саме такі заборони давали поштовх до розвитку руху за мову, національну ідентичність.

На сьогодні питання руху за впровадження української мови у народні школи не є ґрунтовно розробленим. Характеристика цього процесу на прикладі Конотопської округи Чернігівської губернії подається вперше.

На рубежі ХІХ-ХХ ст. Лівобережна Україна у складі Полтавської і Чернігівської губерній відрізнялася від інших українських регіонів. Тут ще свіжою була пам'ять про діяльність українофілів, інтелігенція була готова до активних дій за здобуття національних прав для українців.

На початок ХХ ст. легальна діяльність українофілів не дала згаснути залишкам національної свідомості лівобережного населення. Під їх впливом активізувався національно-освітній рух молоді. Борзенське й Чернігівське повітові та Чернігівське губернське земства стали ініціаторами земського руху в Україні за введення в народні школи української мови і книги [4, с. 7].

Вважаємо за необхідне ввести до наукового обігу документ із фондів Державного архіву Сумської області, який підтверджує вищезазначені тези та може послугувати науковцям у майбутніх дослідженнях. Доповідь члена Конотопського місцевого комітету М. І. Барана-Ходоровського в Комісію по народній освіті міста Конотоп з приводу допущення малоросійської мови в народну школу датована 12 листопада 1902 року і від самого початку свого зберігання в архіві до 2019 року жодним дослідником не використовувалася.

У справі з доповіддю міститься також виписка із журналу засідання Комісії по народній освіті Конотопського місцевого комітету, в якій описується реакція присутніх на виступ М. І. Барана-Ходоровського. Після наведеного нижче тексту подаємо характеристику зазначених у виписці осіб та їх посад.

Оригінал документу написано прописом дореволюційною російською орфографією з використанням «і» (і десятикової), літери ять «ѣ» у середині слів та твердого знаку «ъ» наприкінці. Літера ять у рукописному тексті написана як «ѣ». Для кращого розуміння тексту документу ми залишаємо друковану версію літери ять «ѣ».

№1

Въ Комиссію по народному образованію Конотопскаго Мѣстнаго Комитета.

Члена Комитета М.И. Барана-Ходоровскаго

Докладъ ¹.

Въ предъидущемъ зесѣданію Комиссія, согласившись единогласно съ первымъ тезисомъ доклада многоуважаемаго Предсѣдателя ея, высказалась за безусловную необходимость повсемѣстнаго открытія народныхъ школъ, за общедоступность народнаго образованія. Въмѣстѣ съ тѣмъ Комиссія признала теперешній курсъ народной школы слишкомъ недостаточнымъ для того, чтобы обученіе въ начальной школе могло поднять до надлежащей высоты культурность массы нашего населенія. Не повторяя всѣмъ извѣстныхъ доводовъ къ этому положенію отчасти уже высказанныхъ и въ Комиссіи, я считаю необходимымъ обратить вниманіе Комитета на такой существенный недостатокъ нашей школы, который, составляя большое место начальнаго образованія въ нашемъ краѣ, является чуть-ли не самымъ сильнымъ изъ этихъ доводовъ и устраненіе котораго въ цѣляхъ скорѣйшаго просвѣщенія нашего села нельзя не признать весьма желательнымъ. Если теперешній Зхъ лѣтний курсъ народной школы съ фактическимъ обученіемъ въ ней дѣтей тахитит въ продолженіи 15 месяцевъ признается не достаточнымъ тамъ, где преподаваніе происходит на родномъ населенію языкѣ, если все друзья народнаго образованія требуютъ настойчиво увеличенія этого курса хотя бы на одинъ годъ въ центральной Россіи, то позволительно будетъ спросить, достаточно ли само по себе такое увеличеніе курса у насъ въ Малороссіи, где добрую половину всего времени обученіе въ начальной школе ученики теряютъ на то, чтобы освоиться только съ звуками и правилами чужой для нихъ речи? Думаюется мнѣ, что всякій, кто знакомъ съ результатами обученія въ нашей школе, долженъ будетъ дать на этотъ вопросъ, и сравнительно и по существу, отрицательный отвѣтъ.

Наша школа, лишая, при теперешнемъ положеніи ея, нашъ народъ звуковъ родной рѣчи, оказывается не въ состояніи обучить ею и литературному великорусскому языку.

Поэтому она не только не даетъ въ руки народа средствъ къ тому, чтобы овладѣть теми знаніями, которыя составляютъ истинное просвѣщеніе, но она не даетъ нашему населенію возможности просвѣтить свое сердце и разумъ даже произведеніями корифеевъ великорусской литературы, ибо всѣ красоты и языка и мысли ихъ пропадаютъ почти даромъ даже для окончившихъ нашу школу. То элементарное освоеніе съ малознакомымъ языкомъ, которое наше населеніе пріобрѣтаетъ въ начальной школе, по окончаніи ея быстро забывается, и въ результатѣ бывшіе ученики народной нашей школы щеголяютъ тѣмъ жаргономъ, который извѣстенъ въ населеніи подъ названіемъ «солдатскаго» языка, и насажденіемъ котораго врядъ ли можетъ быть кемъ нибудь признано цѣлью истиннаго просвѣщенія нашего народа.

Вопросъ о языкѣ, на которомъ должно вестись преподаваніе въ народныхъ школахъ имѣетъ обширную литературу, и разбирать его здѣсь во всей его полнотѣ я не имѣю возможности; скажу только, что лучшіе педагоги всѣхъ странъ давно уже признаютъ, что этимъ языкомъ долженъ быть тотъ языкъ, на которомъ мать учила своего ребенка говорить.

Несмотря на то, что еще не такъ далеко отъ насъ то время, когда русское образованное общество, прекрасно владѣя французскимъ языкомъ, совершенно незнакомо было съ русскимъ, когда творенія Пушкина и музыка Глинки презрительно назывались созданными для «кучеровъ», это время отошло уже въ область преданій, и теперь, когда рѣчь идетъ о воспитаніи дѣтей нашихъ культурныхъ классовъ, никто уже въ указанной выше истинѣ не сомнѣвается. Казалось бы, что тѣмъ болѣе такое требованіе должно быть положено въ основу преподаванія

¹ *Державный Архив Сумської області*. Ф-952. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-3.

въ начальной школѣ, назначенной для распространения образования въ темной массѣ нашего населенія, которой совершенно недоступны всѣ имѣющіяся къ услугамъ высшихъ классовъ средствъ просвѣщенія.

Для того, чтобы просвѣщеніе этой массы шло возможно быстрѣя, чтобы народное образование состояло бы не въ одномъ только механическомъ усвоеніи словъ чужого языка, которое очень быстро забывается нашимъ народомъ, чтобы народная школа дала нашему населенію средства къ развитію духовной стороны человека: для этого нужно облегчить для нашего населенія всѣ способы пріобрѣтенія знаній; нужно чтобы нашъ народъ встрѣтилъ в своей школѣ родной ему малорусский языкъ, нужно дать ему книгу на этомъ языке, нужно допустить эту книгу въ народныя библіотеки и читальни.

Не входя въ детали этого вопроса, я укажу здесь только, что доказательствомъ того, на сколько все это составляет неотложную потребность народнаго образования нашего края, служить цѣлый ряд ходатайствъ по этому вопросу всѣхъ тѣхъ общественныхъ органовъ, которымъ дороги интересы просвѣщенія нашего народа. О допущеніи малорусскаго языка въ народную школу, о необходимости изданія книгъ научно-популярнаго содержанія на этомъ языке, о допущеніи этихъ книгъ въ народное обращеніе, о разрѣшеніи періодическихъ изданій на томъ же языке, объ устраненіи всѣхъ препятствій къ распространенію украинской книги среди украинскаго народа и вообще о допущеніи первоначальнаго обученія на мѣстныхъ нарѣчіяхъ представили свои ходатайства: Херсонское Губернское Земское Собраніе въ 1881 г., Полтавское – въ 1901 г., а наше Черниговское – дважды въ 1881 и 1900 г.г., Елисаветградское Уездное Земское Собраніе въ 1895 г., Черниговское Уездное въ 1881 г. и Борзенское въ 1896 г., Полтавскій Кустарный и Медицинскій Съѣзды – въ 1901 г., Всероссийскій Агрономическій Съѣздъ въ том же году (1901), а Всероссийскій Кустарный Съѣздъ въ настоящемъ 1902 г. Киевское и Харьковское Общества грамотности возбуждали такія же ходатайства. Наконецъ Новомосковский Екатеринославской губ. Комитетъ о нуждахъ сельско-хозяйственной промышленности высказался также за желательность допущенія первоначальнаго школьнаго обученія и періодическихъ изданій на народномъ языке.

Мне кажется необходимымъ, чтобы Комиссія по народному образованію внесла въ Конотопскій Мѣстный Комитетъ предложеніе о возбужденіи подобнаго же ходатайства.

[Підпис]

№2

Выписка изъ журнала засѣданія Комиссіи по народному образованію Конотопскаго Мѣстнаго Комитета 12 ноября 1902 г.²

Затѣмъ, М. И. Баранъ-Ходоровскій прочелъ свой докладъ о допущеніи малорусскаго языка въ народную школу. П.Н. Кандыба, признавая безусловную необходимость изученія в школе литературнаго великорусскаго языка, вместе съ тѣмъ присоединился к положеніямъ доклада, такъ какъ, по его мнѣнію, родной языкъ для народа – это его душа. Лишать народъ такого могучаго средства духовнаго развитія, какимъ является толковое знаніе роднаго языка, неоспоримо. Думать-же, что малорусскій языкъ, на которомъ говоритъ теперь 30 милліоновъ населенія, обреченъ на смерть, нетъ никакихъ основаній. Поэтому, для правильной постановки народнаго образованія в нашемъ краю необходимо не только допустить малорусскій языкъ в школу, но и знакомить в этой школе учениковъ съ литературными произведеніями, написанными на родномъ для нашего народа малорусскомъ языке.

² Державний Архів Сумської області. Ф-952. Оп. 1. Спр. 1. Арк.5-6.

А. К. Рачинский находилъ, что тѣ ходатайства, возбужденіе которыхъ предлагается докладчикомъ, излишни, такъ какъ в настоящее время обясненія в школе поневоле происходят на малорусскомъ языке – и даже вредны для дѣла, такъ какъ они могутъ быть сочтены тенденціонными. Онъ не можетъ согласиться съ докладчикомъ и в томъ, чтобы изученіе литературнаго языка, даже и чужаго, могло в чемъ нибудь задержать духовное развитіе ученика. Пушкинъ и Глинка имѣнно тогда и явились, когда наше общество изучало французскую литературу, а теперь что-то не видно такихъ талантовъ. Что-же касается предложенія П. Н. Кандыбы, то оно грозитъ пониженіемъ знаній литературнаго языка, а малорусская литература такъ ничтожна, что не можетъ замѣнить для народа русской литературы.

По всѣмъ этимъ соображеніямъ онъ высказывается противъ предложеній и докладчика и П. Н. Кандыбы. И. Н. Иващенко присоединился к этому мненію, ибо учителя не знают малорусскаго языка, а ученики сами не смогутъ его изучить.

С. К. Тарновский указывалъ на крайнюю бедность малорусской литературы и предлагалъ сначала создать эту литературу, а потомъ уже и возбуждать подобныя ходатайства.

И. В. Занкевичъ находилъ, что центръ тяжести этого вопроса состоитъ въ желаніи достигнуть наилучшихъ результатовъ обученія в народной школе въ тотъ короткій срокъ, которымъ исчерпывается въ курсъ. Исходя изъ этого положенія естественнымъ является желаніе, чтобы нашъ школьникъ не хлопалъ ушами на урокахъ, не понимая половины слов, написанныхъ въ учебникахъ, а для этого нужно, чтобы первичная «грамматика» была написана на родномъ ему языке, чтобы учебники народной школы были доступны его пониманію. Что же касается мнѣній А. К. Рачинскаго и С. К. Тарновскаго, то эти мнѣнія противорѣчатъ даннымъ науки, которая давно уже установила самостоятельность малорусскаго языка, а ровно и темъ фактомъ, что на этомъ языке в настоящее время происходитъ преподаваніе не только в среднихъ, и даже и въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ Галиціи.

После окончанія преній всѣ предложенія М. И. Барана-Ходоровскаго были поставлены на баллотировку и приняты комиссией большинствомъ 6 противъ 2 голосовъ, а по вопросу, возбужденному П. Н. Кандыбою о необходимости изученія малорусской литературы в народной школе голоса раздѣлились по-поламъ, при чемъ голосъ Предсѣдателя Комиссии поданъ за необходимость этого изученія.

Доречнимъ буде розглянути дійових осіб цієї події та загальну ситуацію, в якій створювався документ. На титульній сторінці справи зазначено «Комиссия по народному образованию Конотопского Местного Комитета г. Конотоп Конотопского уезда Черниговской губернии». В адрес-календарях відсутні зазначення такої комісії. Проте відомо, що від 22 січня 1902 року почала діяти так звана Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості (Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности), метою якої було з'ясування потреб сільськогосподарської промисловості і пропозиція заходів, спрямованих на користь цієї промисловості та пов'язаних з нею галузей народної праці [9].

Для вирішення цієї мети були утворені у всіх губерніях і областях імперії місцеві комітети з потреб сільськогосподарської промисловості, тож є усі підстави вважати, що зазначений у документі комітет і є цією установою.

Особлива нарада не закінчила свою роботу, яка була згорнута на заключній стадії. Указом Миколи II від 30 березня (12 квітня) 1905 року нарада була розпущена. Проте, до завершення роботи наради, представлені місцевими комітетами праці були видані в 58 томах під загальною назвою «Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности». Напрацювання місцевих комітетів різних повітів Чернігівської губернії за 1902-1903 роки були також зібрані і видані [10].

У цьому зібранні подаються декілька доповідей М. І. Барана-Ходоровського з різних питань на різні комісії, проте доповідь, яку ми розглядаємо у цій статті – відсутня. Можна

припустити, що через неоднозначність результатів та загальну ситуацію зі ставленням влади до української мови, доповідь та інші пропозиції не були відібрані до публікації. В працях подається доповідь П. М. Кандиби з питань народної освіти, але там відсутні навіть натяки на допущення української мови у школи [10, с. 234-248].

Для визначення сфери діяльності осіб, прізвища яких зустрічаються у документах, нами були проаналізовані декілька так званих адрес-календарів Чернігівської губернії. Адрес-календар – це офіційний довідник, який видавався як централізовано, так і в губерніях і областях Російської імперії. У цих посібниках міститься дуже важлива для різнопланових досліджень інформація: перелік посад та прізвища чиновників, статистичні дані по розвитку краю, приросту населення тощо.

Пріоритетним для нас став адрес-календар на 1902 рік – рік створення документу. Варто зазначити, що такі книги створювалися за деякий час до вступання його в дію. Тобто календар на 1902 рік виданий у 1901 році. Проте, ми проаналізували й календарі на рік пізніше – посади у вищезазначених осіб не змінилися.

Тож, аналізуючи адрес-календарі Чернігівської губернії нам вдалося встановити, що Микола Іванович Баран-Ходоровський працював агентом по страхуванню майна від земства [6, с. 75], а згідно Праць місцевих комітетів, він був секретарем Конотопського повітового комітету [10, с. 225], членом економічно-фінансової комісії [10, с. 221], входив до складу деяких комісій як секретар [10, с. 225, 238] та, відповідно архівній справі був членом комісії по народній освіті [5, арк. 1]. Цікаво, що у статтях, присвячених пожежній справі у земствах Наддніпрянської України [2, с. 97] зустрічаються посилання на публікацію авторства Барана-Ходоровського «О мерах борьбы с пожарными бедствиями в России» [1], що була опублікована у виданні «Земский сборник Черниговской губернии».

Петро Миколайович Кандиба був головою земської управи Конотопського повіту, губернським секретарем [6, с. 90], членом училищної ради від земства [6, с. 93] та казначеєм Місцевого комітету Товариства Червоного хреста [6, с. 94]. Можливо, саме через те, що Кандиба був членом училищної ради та займався питаннями освіти, він повністю підтримав доповідь Барана-Ходоровського.

З положеннями Кандиби і доповідача категорично не погодився Олександр Костянтинович Рачинський, який теж був членом училищної ради від земства [6, с. 93] а також головою Конотопського місцевого повітового комітету [10, с. 209]. В адрес-календарі за 1904 рік (написаний у 1903 році) Рачинський зазначений як Конотопський повітовий предводитель дворянства [7, с. 96], у 1911 році його обрали Чернігівським губернським предводителем дворянства [8, с. 9]. Тож, не важко зараз зрозуміти мотиви цієї особи, він ризикував посадою. В історії Чернігівської губернії є випадок, коли на посаду губернського предводителя дворянства не було обрано Олексія Олексійовича Муханова через його ліберальну позицію при вирішенні у губернському зібранні питання щодо навчання дітей у народних школах українською мовою [3, с. 313].

Сергій Костянтинович Тарновський був земським начальником 4-ї дільниці Конотопського повіту, про що зазначається у адрес-календарі на 1902 рік [6, с. 88]. Він також не погодився з доповідачем та Кандибою, скоріше за все через ризики втратити посаду. Вищенаведена подія з необранням Муханова є яскравим прикладом того, що влада була невдоволена людьми, які підтримували українське питання.

Іван Васильович Занкевич також був земським начальником але 3-ї дільниці [6, с. 88]. В адрес-календарі на 1912 рік Занкевич вказаний як Конотопський повітовий предводитель дворянства [8, с. 46]. На відміну від Тарновського він всіляко підтримує позицію доповідача, навіть наводить аргументи, що у середній та вищій школі Галіції навчання проводиться малоросійською мовою.

З приводу особистості І. Н. Іващенко нам не вдалося відшукати інформацію. У Працях місцевих комітетів прізвище та ініціали цієї особи зустрічаються, але також не має ніякої

розшифровки, відомо лише, що він був секретарем Конотопського повітового комітету, разом із Баран-Ходоровським [10, с. 225].

Аналізуючи вищенаведений документ, можемо сказати, що місцева влада Конотопської округи у своїй більшості виступала за введення навчання українською мовою у народних школах. Тому, можна вважати цей прецедент ще одним доказом того, що спроби українізації почалися на два десятиліття раніше офіційного її проголошення радянською владою.

1. Баран-Ходоровский М. И. О мерах борьбы с пожарными бедствиями в России. *Земский сборник Черниговской губернии*. Чернигов, 1903. № 5. С.19-21.
2. Ватолін А. Підсумки земського протипожежного страхування у Наддніпрянській Україні на початок ХХ століття. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності: Зб. наук. праць XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів: в 2 ч. Ч. 1. Львів, 2017. С. 96-97.*
3. Відношення прокурора Чернігівського окружного суду Зверева прокуророві Київської судової палати С. О. Лопухіну про необрання О. О. Муханова на посаду губернського предводителя дворянства через ліберальну позицію при вирішенні у губернському зібранні питання щодо навчання дітей у народних школах українською мовою. 1903 р., 15 січня. Чернігів. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*. Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк. Київ, 2013. С. 313-315.
4. Гречка А. Борьба прогрессивных сил Лівобережної України за українізацію освіти 1900 – на початку 1917 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2007. 20 с.
5. Доклад члена комиссии и выписка из журнала заседания Комиссии по народному образованию о допущении малорусского языка в народную школу. *Державний Архів Сумської області*. Ф-952. Оп. 1. Спр. 1. 6 арк.
6. Календарь Черниговской губернии на 1902 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. Чернигов, 1901. 230 с.
7. Календарь Черниговской губернии на 1904 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. Чернигов, 1903. 253 с.
8. Календарь Черниговской губернии на 1912 год. Отдел четвертый: Адрес-календарь. Чернигов, 1911. 385 с.
9. Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности. *Энциклопедический Словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/all/075/75254.shtml> (дата звернення: 26.11.2019).
10. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Т. 57. Черниговская губерния. 1903. 405 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003974902> (дата звернення: 26.11.2019).

В статье приведены тексты документов из фонда Государственного архива Сумской области, что касаются украинского вопроса начала ХХ века. Автор проводит анализ документа, рассматривает события, предшествовавшие его написанию. Также в статье подана характеристика лиц, фигурирующих в архивном деле.

На сегодняшний день вопрос движения за внедрение украинского языка в народных школах не является основательно разработанным. Характеристика этого процесса на примере Конотопского уезда Черниговской губернии подается впервые.

К началу ХХ века активизировалось национально-образовательное движение среди молодежи и руководителей земств. Борзенское и Черниговское уездные и Черниговское губернское земства стали инициаторами земского движения в Украине за введение в народных школах украинского языка и книги.

Автор статьи вводит в научный оборот документы из фондов Государственного архива Сумской области, которые подтверждают указанные события и могут быть полезны ученым в будущих исследованиях. Доклад члена Конотопского местного комитета, агента по страхованию от земства М. И. Барана-Ходоровского в Комиссию по народному образованию города Конотоп по поводу допущения малорусского языка в народную школу датировано 12 ноября 1902 года и с самого начала своего хранения в архиве до 2019 года никем из исследователей не использовалась.

Проведено исследование по определению должностей лиц, присутствовавших на заседании Комиссии. Большинство членов занимали высокие места по состоянию на 1902 год, или получили их

позже. Мы пришли к выводу, что именно из-за риска быть лишеными этих должностей, некоторые из них выступили против предложения о введении малорусского языка в народных школах.

Анализируя представленный в статье документ, можем сказать, что местные власти Конотопской округа в своем большинстве выступала за введение обучения на украинском языке в народных школах. Поэтому, можно считать этот прецедент еще одним доказательством того, что попытки украинизации начались на два десятилетия раньше официального ее провозглашения советской властью.

Ключевые слова: украинский вопрос, малорусский язык, народные школы, Черниговская губерния, Конотопский уезд

The article contains the texts of documents from the fund of the State Archive of the Sumy Region, which relate to the Ukrainian question of the beginning of the XXth century. The author analyzes the document, considers historical events that preceded its creation. Also, the article describes the people who appear in the case.

To date, the issue of the movement for the introduction of the Ukrainian language in folk schools is not thoroughly developed. The characteristic of this process is illustrated for the first time by the example of Konotop district of Chernihiv province.

By the beginning of the 20th century, the national educational movement among youth and zemstvos leaders had intensified. Borznian' and Chernihiv district and Chernihiv provincial zemstvos initiated the Zemstvo movement in Ukraine for introducing the Ukrainian language and books in folk schools.

The author of the article introduces into scientific circulation documents from the funds of the State Archives of the Sumy Region, which confirm these events and may be useful to scientists in future studies.

The report of the member of the Konotop local committee, the zemstvo insurance agent M. I. Baran-Khodorovsky to the Konotop Public Education Commission on the admission of the Little Russian language to the public school is dated November 12, 1902 and from the beginning of its storage in the archive until 2019, none of the researchers used it.

We conducted a study to determine the positions of persons who attended the meeting of the Commission. Most members of the commission held high positions in 1902, or received them later. We came to the conclusion that because of the risk of being deprived of these posts, some of them opposed the proposal to introduce the Little Russian language in folk schools.

Analyzing the document presented in the article, we can say that the local authorities of Konotop district, for the most part, advocated the introduction of instruction in the Ukrainian language in folk schools. Therefore, this precedent can be considered one more proof that attempts to Ukrainization began two decades earlier than its official proclamation by the Soviet government.

Keywords: the Ukrainian question, Little Russian language, folk schools, Chernihiv province, Konotop district

1. Baran-Khodorovskiy M. I. O merakh bor'by s pozharnymi bedstvuyami v Rossii. *Zemskiy sbornik Chernigovskoy gubernii*. Chernigov, 1903. № 5. S.19-21
2. Vatolin A. Pidsumky zemskoho protypozhezhnogo strakhuvannia u Naddnyprianskii Ukraini na pochatok XX stolittia. *Problemy ta perspektyvy rozvytku systemy bezpeky zhyttiedialnosti: Zb. nauk. prats XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, kursantiv ta studentiv: v 2 ch. Ch. 1*. Lviv, 2017. S. 96-97.
3. Vidnoshennia prokurora Chernihivskoho okruzhnogo sudu Zvierieva prokurorovi Kyivskoi sudovoi palaty S. O. Lopukhinu pro neobrannia O. O. Mukhanova na posadu hubernskoho predvodytelia dvorianstva cherez liberalnu pozytsiiu pry vyrishenni u hubernskomu zibranni pytannia shchodo navchannia ditei u narodnykh shkolakh ukrainskoiu movoiu. 1903 r., 15 sichnia. Chernihiv. *Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sprobna derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914)*. Zbirnyk dokumentiv i materialiv / Vidp. red. H. Boriak. Kyiv, 2013. S. 313-315.
4. Hrechka A. Borotba prohresyvykh syl Livoberezhnoi Ukrainy za ukrainizatsiiu osvity 1900 – na pochatku 1917 rr.: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 2007. 20 s.
5. Doklad chlena komissii i vypiska iz zhurnala zasedaniya Komissii po narodnomu obrazovaniyu o dopushchenii malorusskogo yazyka v narodnuyu shkolu. *Derzhavnyi Arkhiv Sumskoi oblasti*. F-952. Op. 1. Spr. 1. 6 ark.
6. Kalendar' Chernigovskoy gubernii na 1902 god. Otdel chetvertyy: Adres-kalendar'. Chernigov, 1901. 230 s.
7. Kalendar' Chernigovskoy gubernii na 1904 god. Otdel chetvertyy: Adres-kalendar'. Chernigov, 1903. 253 s.

8. Kalendar' Chernigovskoy gubernii na 1912 god. Otdel chetvertyu: Adres-kalendar'. Chernigov, 1911. 385 s.
9. Osoboe soveshchanie o nuzhdakh sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti. *Entsiklopedicheskiy Slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona*. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/all/075/75254.shtml> (data zvernennia: 26.11. 2019).
10. Trudy mestnykh komitetov o nuzhdakh sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti. T. 57. Chernigovskaya guberniya. 1903. 405 s. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003974902> (data zvernennia: 26.11. 2019).

©Петренко Н. М., 2019

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2019 р.